

М. НАЄНКО, д-р філол. наук, проф.

ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ: ІСТОРИК, ФІЛОЛОГ, ДОСЛІДНИК І ВИДАВЕЦЬ “КОБЗАРЯ”

33 роки – вік по-своєму містичний; у такому віці відбулося на Голгофі сумної пам'яті розп'яття, що понад дві тисячі літ тому сформувало майбутній зміст європейської духовної цивілізації; до 33-х років свого життя Т. Шевченко створив найголовніші свої твори (—І мертвим, і живим...”, —Сон”, —Кавказ”, —Заповіт” та ін.), за які відбував 10-літню солдатчину і які визначили майбутнє обличчя української літератури й української нації; за 33 роки В. Доманицький утвердив себе як видатний історик і літератор, а найголовніше – підготував і опублікував перше повне на той час, текстологічно опрацьоване видання Шевченкового —Кобзаря”.

Нещодавно виповнилось 130 років від дня народження В.Доманицького і 100 років з часу виходу згаданого —Кобзаря”. В радянські часи цей —Кобзар” (лише частково доповнений) виходив майже щороку багатотисячним накладом; на виручені від нього кошти утримувались (за висловом академіка О. Білецького) три радянські академічні інститути

(Інститут літератури, Інститут мовознавства й Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії), але ім'я В. Доманицького ніде у виданнях тих не значилося, оскільки зараховане було до —буржуазно-ліберального напрямку" (—Шевченківський словник", 1967. — Т. 1. — С. 195). Із здобуттям Україною незалежності стало можливим скасувати цю історичну несправедливість. Головна текстологічна праця В. Доманицького —Критичний розслід над текстом "Кобзаря" Шевченка" (1907) та інші його дослідження звільнені з-під арешту в спецфондах, відбулися ювілейні вечори В. Доманицького в Національній спілці письменників України та на його батьківщині, в пресі з'явилися ґрунтовні публікації, перший канал Національного радіо організував кілька передач про постать В. Доманицького і його внесок у галузь шевченкознавства. Залишилося небагато: увічнити пам'ять видатного подвижника української культури в іменах вулиць, шкіл, бібліотек чи аудиторій Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в якому В. Доманицький навчався протягом 1995–1900 рр.

Родом В.Доманицький із села Колодистого, що на Черкащині. Це прізвище закарбувалося в моїй пам'яті ще з дитячих літ. Будучи школярем неповно-середньої школи в сусідньому від Колодистого селі Гуляйполі, я разом із ровесниками часом шнуркував біля підмурка колишньої церковної огорожі з надією знайти там кольорові скельця — сині, червоні, зелені... То були рештки нашого храму Святого Дмитра Солунського, який зруйнували в 1934 році місцеві партійці та комсомольці. З особливим завзяттям вони трощили вітражі та вікна, друзки з яких розліталися при цьому на десятки метрів. Знаходячи їх живими навіть через чверть століття після того святотатства, ми, школярі, звертали увагу і на мармурові плити, що втопані були в територію понівеченого прицерковного кладовища. На одній із них я не раз прочитував, що тут —покоїтся прахъ священника Доманицкаго". Ініціалів не пам'ятаю, але старші люди переказували, що це був брат Василевого батька, який мав парафію в Колодистому. Уже навчаючись в університеті, я вичитав у різних книжках, що Василь Миколайович Доманицький був відомим філологом, істориком і фольклористом, але з буржуазно-ліберальним ухилом у поглядах. У чому це виявлялося, ніхто не доводив, однак усі розуміли: йдеться про національно свідомого вченого, яким у радянській ієрархії вченості місця не знаходилося. Мені пощастило зустрітиса із старожилами Черкащини, які пам'ятали неординарного —студента" Василя, а один із них (дід із прізвищем Триліс) навіть бачив його обличчя: труна, в якій везли Василя з Франції до Колодистого, мала віконечко проти обличчя покійника. Процесія (в супроводі жандармів) зупинилася на одній із вулиць сучасного райцентру Катеринополя, щоб знайомі чи приятелі Василя змогли попрощатися з ним. Дозволялося заглянути в віконечко не лише дорослим, але й хлопчикам, серед яких був тоді і дід Триліс.

Про те, що хоронили В. Доманицького під наглядом жандармів, писав С.Єфремов у газеті —Рада" 6 листопада 1910 р.; згадувалися там бібліографічні й текстологічні праці дослідника і зокрема — про організовані ним археологічні розкопки, звіт про які вміщено 1904 р. в —Известиях императорской Археологической комиссии". Там опубліковано дві великі

статті: —Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистое Киевской губернии" і —Раскопки курганов близ с. Колодистое Киевской губернии".

Учителем В. Доманицького в Київському університеті був один із найвідоміших українських істориків XIX ст. В. Антонович, а крім того — ще в студентські роки — Василь відвідував гурток національно свідомих патріотів, який збирався у письменника О. Кониського. Того самого О. Кониського, що створив неоціненну (за згадуванням —Словником...", т. 1, с. 315 —ліберально-культурницьку", —буржуазно-націоналістичну" працю —Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя", 1898–1901), а також —"другий гімн" України (—Боже, великий, єдиний...", музика М. Лисенка). В. Доманицький віддавав своєму вчителю-письменнику ґрунтовною бібліографією його українських творів, яку підготував і опублікував уже через рік після смерті О. Кониського, в 1901 р. Серед інших бібліографічних та книгознавчих праць В. Доманицького —"Друкарська справа в Малоросії на початку XIX ст." (1900) та —Покажчик змісту —Літературно-наукового вісника. Т. I–XX. 1898–1902", передмову до якого написав І. Франко (1904).

Будучи співробітником у журналі —Киевская старина", В. Доманицький опублікував там близько ста розвідок на історичні й літературні теми, користуючись при цьому псевдонімами (—Словник..." О. Дея фіксує 19 псевдонімів В. Доманицького; К., 1969. — С.465), найкolorитнішим серед яких був —Вітер". Він цілком відповідав його рвійному темпераменту і прагненню встигнути переробити всю потрібну для нього й Україні роботу. Насамперед — у галузі української історії. До сьогодні зберігають свою наукову вартість такі дослідження В. Доманицького, як —Козаччина на переломі XVI–XVII століть", —Причинки до історії повстання Наливайка", —Пісні про Нечая", —Балада про Бондарівну і пана Каневського" та ін. Та вершинним досягненням В. Доманицького як історика (про що вперто відмовчувались усі радянські джерела) стала підготовка до видання науково-популярної —Історії України-Русі" М. Аркаса (1908). Автор цієї праці (морський офіцер, просвітник і автор опери —Катерина", в основу якої покладено однойменну поему Т. Шевченка) історичної освіти не мав; він був сумлінним збирачем історичних фактів, а В. Доманицькому судилося їх не тільки систематизувати, а й власноручно переписати, надати їм фахово-літературного вигляду. У передмові до недавнього перевидання —Історії..." професор В. Сарбей справедливо характеризує її, слідом за О. Лотоцьким, як працю —Аркаса-Доманицького" (К., 1990. — С. 32).

Обрії зацікавлень В. Доманицького не можуть не вражати. Він створив, наприклад, серію етнографічних нарисів —Словаки", —Галичина", —Литва", організував у рідному селі спочатку позичкове, а потім кооперативне товариство, збудував для нього двоповерхову —хату", яка півстоліття служила селу як колгоспна контора і крамниця, а в 1905-1906 роках виступав як адвокат, захищаючи в судах земляків від посягань на них усіляких орендарів та бажаючих розбагатіти на селянських землях. Кооперативну (як і будь-яку іншу) діяльність В. Доманицький розгортав не як любитель, а на науковому ґрунті. Про це свідчать написані ним популярні брошури —Товариські крамниці" (1904), —Про сільську кооперацію" (1906), —Як

хазяїнують селяни в чужих краях" (1908) та ін. Коли почалася нагінка за В. Доманицьким як захисником селян, як автором —крамольної" публікації —"Как насаждается на Украине интенсивная культура" (1906), йому довелося з паспортом на чуже ім'я перебраться поближче до Петербурга, але й там не сидіти, склавши руки. Йому судилося стати першим парламентським кореспондентом України. В —2-й Государственной Думе" існувала українська фракція з 47-ми депутатів, яка вирішила видавати свою газету-бюлетень. Але де взяти такого літературного редактора, який би знав українську мову? Трапився під руку... В. Доманицький і фракція видала кілька номерів газети —"Рідна справа. Думські вісті", що була її органом і поширювалась серед читачів в Україні...

Перебуваючи в Петербурзі та побіля нього (жив нелегально за кільканадцять кілометрів від столиці в випадковому, як тепер сказали б, дачному будиночку), В. Доманицький основний свій запал віддавав головній своїй праці: впорядкуванню й текстологічному опрацюванню поетичної спадщини Т. Шевченка. До 1907 року, звичайно, Шевченків —"Кобзар" видавався багато разів: у Петербурзі, Празі, Львові та інших місцях. Але, як скаже згадуваний О. Лотоцький, це були —цензурні переїди"; з авторськими рукописами вони ніколи не зв'язалися, а деякі видавці до Шевченкових текстів зараховували навіть... —перший гімн" України —"Ще не вмерла...". В. Доманицький за будь-якої слушної нагоди намагався розшукати всі рукописні тексти поета. Проникав у тайники жандармських управлінь (доступ до одного з них потребував навіть дозволу російського імператора), а крім того В. Доманицький зв'язувався з багатьма приватними особами, які тримали в себе різними шляхами роздобуті рукописні матеріали Т. Шевченка. Адже поет, бува, записував свої вірші на випадкових клаптиках паперу, в листах до друзів, на зворотньому боці своїх живописних чи графічних картин тощо. Пошуки В. Доманицького увінчалися неабияким успіхом: створено згадану текстологічну монографію —"Критичний розслід над текстом "Кобзаря"", досліджено близько трьохсот автографів та копій текстів Т. Шевченка, а до кожного з тих, що ввійшли до видання —"Кобзаря" 1907 р., додано поширений коментар. Не звіреними були тільки вісім, відомих на той час, поезій, а не включеними до книги (швидше всього, з цензурних причин) залишилися тільки так звані —антибогданівські" твори Т. Шевченка (—"Якби-то ти, Богдане п'яний..." та ін.). Деякі з них з'явилися у перевиданнях 1908, 1910 рр., але останнє побачило світ уже після смерті В. Доманицького.

До виходу —"Кобзаря" в 1907 р. докладали рук і енергії багато сподвижників української справи: члени петербурзької —"Української громади", —"Товариство імені Т. Шевченка", —"Доброчинне товариство з видань корисних книг", члени спеціально створеного комітету по виданню —"Кобзаря", особисто — О. Лотоцький, В. Науменко, П. Стебницький, О. Русов, Хв. Вовк та ін. Значну суму (1800 рубл.) пожертвував на видання меценат В. Семиренко, додали до неї свої посильні внески члени —"Української громади", але основною все-таки була дослідницька робота над текстами Т. Шевченка самого В. Доманицького. Їй дуже високо цінував І. Франко, хоча інколи, відчуваючи загострення власної недуги, докоряв В. Доманицькому за надмірну, як йому здавалося, пристрась у його ставленні до Шевченкових

текстів. Як би там не було, але автор —Каменярів" вдячно скористався текстологічною працею В.Доманицького і в своїх власних виданнях та дослідженнях творів Т. Шевченка...

Саме в розпал роботи над —Кобзарем", у 1907 р., в далекому Нальчику помирає письменник Марко Вовчок, яку Кобзар називав —своєю донею". Покинувши (на хвилюк?) все, В. Доманицький добирається до того Нальчика, домагається ознайомлення з рукописами авторки —Народних оповідань" і пише (в 1907-1908 р.) три розвідки (—Авторство Марка Вовчка", —Марія Олександрівна Маркович – авторка "Народних оповідань"", —Марко Вовчок. На основі нових матеріалів"), якими переконливо спростовує поширюваний у певних літературних колах наклеп, ніби ті оповідання писала не Марко Вовчок, а її чоловік – фольклорист і етнограф О. Маркович. Спостереження В. Доманицького, скаже пізніше М. Зеров, —побудовані на пильно простудійованому матеріалі рукописів, поклали край науковій суперечці про авторство Марка Вовчка" (—Твори в двох томах". – К., 1990. – Т. 2. – С. 229). Все це робилося протягом 1908 р. і вже за межами Російської імперії. В. Доманицький ще з студентських років боровся з невиліковною тоді хворобою сухотами. А в грудні 1907 р. головний поліцей імперії видав наказ про заслання В.Доманицького на три роки в вологодський край. Зусиллями знайомих і приятелів те заслання вдалося замінити на трьохлітнє перебування за кордоном без права повернення назад. Спочатку було польське місто Закопане (з короткочасними від'їздами до Львова), потім – через Відень – мандрівка до місця свого останнього лікування – французького містечка Аркашона. Навідували його в цих курортних краях В. Сімович, В.Липинський і Б.Лепкий, а до Франції (з заїздом в Австрію) споряджав його молодий Д. Донцов. У В. Доманицького була надія одержати на півдні Франції серйозну медичну допомогу, він складав нові й нові робочі плани (видати —Кобзарика" для дітей, опублікувати окремим томом російськомовні твори Т. Шевченка й ін.), але хвороба була невблаганною: 11 вересня 1910 року о 6-й годині В.Доманицького нестало. Клопоти з перевезенням тіла на Батьківщину забрали два місяці. Опікувався цим батько – старий священик Микола Доманицький та друзі покійного. Прохання поховати Василя в Києві міським головою було відхилене; не дозволили, послаючись —на Петербург", навіть відправити (хоча б на київському вокзалі) поминальну панахиду. І батько тоді прорік: у Петербурзі навіть мертвих бояться. На що стражник відповів: не мертвих, а живих – друзів Доманицького...

В останню путь проводжали його земляки і прибулі з Києва побратими В. Доманицького: автор —Історії українського письменства", майбутній академік, віце-президент української академії і в'язень сталінських концтаборів С.Єфремов, меценат і літератор Є.Чикаленко та ін. Похорон у рідному селі Колодистому відбувався зі стражниками, сльозами священика, заборонами промов та —крамольних" написів на вінках. Один із тих написів, за який арештовано було четверо селян, звучав так: —Дорогому порадникові, незабутньому вчителеві, славному борцеві за долю рідного краю – з незмірним жалем Колодиські селяни". А без напису вінок із дубового листа поклала на могилу брата двоюрідна сестра Василя, якій він

подарував Франкове —Зів'яле листя". Місце для могили обрала невсипуща діяльність В.Доманицького: у центрі села, біля колишньої вже двоповерхової —хати", яку збудовано з його ініціативи і за його кошт. Залишилося, як сказано на початку, небагато: увічнити належним чином пам'ять про цю видатну постать України.